

La unió dels Agraviats i dels liberals radicals (1829-1830), la Cerdanya francesa i Andorra al centre del “complot” pirinenc de l'estiu de 1829

*Andreu Balent**

Català

La unió dels Agraviats i dels liberals radicals (1829-1830), la Cerdanya francesa i Andorra al centre del “complot” pirinenc de l'estiu de 1829

Des de la Revolució Francesa, fins a mitjan segle XX, els estats francès i espanyol conegueren revolucions i guerres que fan part d'un procés històric més ampli que implicà uns canvis profunds que abastaren tot Europa i, més enllà en el temps, el món sencer. Aquest procés va ser global i va integrar a la vegada les revolucions polítiques i industrial, el creixement econòmic entrebancat cíclicament per crisis, els canvis socials, la difusió d'idees noves. França i Espanya conegueren unes evolucions que, a vegades, semblava que s'apartaven l'una de l'altra, però, que en el termini més llarg que avui dia podem preveure, anaven en un sentit convergent. Andorra tampoc –encara que, des d'una visió errònia, semblava aïllada al bell mig de la serralada pirinenca– no podia quedar fora d'aquestes evolucions de conjunt.

Castellano

La unión de los Agraviados y de los liberales radicales (1829-1830), la Cerdeña francesa y Andorra en el centro del “complot” pirenaico del verano de 1829

Desde la Revolución Francesa, hasta mediados el siglo XX, los estados francés y español conocen revoluciones y guerras que son parte de un proceso histórico más amplio que implica unos cambios profundos que abarcan Europa y, más allá en el tiempo, el mundo entero. Este proceso fue global, integrando las revoluciones políticas e industriales, el crecimiento económico con crisis cíclicas, los cambios sociales, la difusión de ideas nuevas. Francia y España conocen unas evoluciones que, a veces, parecían divergentes una de otra, pero, que en un tiempo más largo, que hoy en día podemos contemplar, iban en un sentido convergente. Andorra, tampoco –aunque desde una visión errónea, parecía aislada en medio del Pirineo– podía quedar al margen de estas evoluciones de conjunto.

Français

L'Andorre et la Cerdagne au XIX siècle.

Dès la Révolution Française jusqu'à la moitié du XXème siècle, l'Etat français et l'Etat espagnol connurent des révolutions et des guerres qui font partie d'un procès beaucoup plus étanche qui a enclenché de profonds changements qui ont laissé une empreinte sur toute l'Europe et, au delà d'une ligne temporelle sur le monde entier.

Ce procès a été général puisque il a été composé aussi bien de révolutions politiques et industrielles, de croissances économiques touchées constamment par des crises, des changements sociaux ainsi que par la diffusion d'idées renouvelées.

La France et l'Espagne ont connues des évolutions, paraît-il, asymétriques. Par contre dès une perspective actuelle, nous nous apercevons qu'il s'agissait d'une évolution en parallèle. L'Andorre bien que l'on a cru qu'elle se trouvait isolée au beau milieu des Pyrénées ne pouvait pas rester à l'écart de ces évolutions d'ensemble.

* Andreu Balent, historiador i professor d'història i geografia al liceu Jean Lurçat a Perpinyà
cat-ab-balent@wanadoo.fr

Des de la Revolució Francesa, fins a mitjan segle xx, els estats francès i espanyol conegueren revolucions i guerres que fan part d'un procés històric més ampli que implicà uns canvis profunds que abastaren tot Europa i, més enllà en el temps, el món sencer. Aquest procés va ser global, i va integrar a la vegada les revolucions polítiques i industrial, el creixement econòmic entrebancat cíclicament per crisis, els canvis socials, la difusió d'idees noves. França i Espanya conegueren unes evolucions que, a vegades, semblava que s'apartaven l'una de l'altra, però, que en el termini més llarg que a dia d'avui podem contemplar anaven en un sentit convergent.

Andorra, tampoc –encara que, des d'una visió errònia, semblava aïllada al bell mig de la serralada pirinenca¹– no podia quedar fora d'aquestes evolucions de conjunt².

Al principi, però, la seva oligarquia dirigent va pensar que podria mantenir els seus equilibris interns a pesar dels corrents que anaven trasbalsant els estats veïns. Però el Principat, amb el seu estatut polític encara incert i amenaçat, podia ser considerat com un lloc *neutral*, aixopluc per al bàndols que lluitaven entre ells. Espanya, després de la Guerra del Francès (1808-1823) conegué –fins a la Guerra Civil de 1936-1939, i més enllà si pensem en els maquis antifranquistes dels anys que següen les acaballes de la Segona Guerra Mundial– guerres civils. Cada una tingué repercussions i modalitats catalanes pròpies. Foren nombroses durant el segle XIX. Les primeres, les dels decennis 1820-1840 (trienni liberal dels anys 1820-1823 amb la revolta absolutista de la Regència d'Urgell, la Guerra dels Agraviats o Malcontents el 1827, la Primera Guerra Carlina de 1833 a 1840) emmarquen el pas convulsiu de l'Antic Règim a la nova societat burgesa. Provocaren exilis polítics del sud al nord³ de signes polítics diferents,

1. Visió desmentida per les investigacions històriques recents (més particularment, CODINA I VIALETTE, O. *De Fer et de laine. Les vallées andorranes du XVIe au XIXe*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 2005, 540 p.; PATRICE POUJADE, *Une société marchande. Le commerce et ses acteurs dans les Pyrénées modernes*. Tolosa: Presses Universitaires du Mirail, 2008, 474 p.)

2. LÓPEZ I MONTANYA, E.; PERUGA I GUERRERO, J.; TUDEL I FILLAT, C. *L'Andorra del segle XIX (De la Nova Reforma a la Revolució del 1881)*, Andorra: Conselleria d'Educació i Cultura, 1988, 369 p.

3. CANAL, J.; CHARLON, A.; PIGENET, P. (dir.) *Les exils catalans en France*. París: Presses de l'Université Paris Sorbonne, 2005, 388 p. Vegeu més particularment les contribucions de SOPHIE FIRMINO «Les réfugiés carlistes en France, les exemples de l'Indre et de la Haute-Garonne (183-1843)», p. 65-78 i de ANNA MARIA GARCÍA I ROVIRA «L'exili liberal (Els pronunciaments insurreccionals' a la frontera catalana durant la Dècada Ominosa)», p. 79-90 (aquest estudi lliga directament amb el nostre).

liberals o reaccionaris. Els exiliats feien complot per tal de modificar per la força l'orientació política dels règims espanyols.

Per aquest motiu, la zona fronterera solia aixoplugar quantitat d'individus qua anaven formant partides i que les autoritats franceses provaven de controlar i allunyar a l'*interior* del país. La frontera entre Espanya i França tenia molta porositat a l'extrem oriental de la serralada pirinenca, ja que el fet de compartir una mateixa llengua i unes mateixes referències culturals facilitava les complicitats entre catalans del nord i del sud fins al punt que no es limitaven a facilitar la residència d'uns fugitius de l'altre costat de la frontera. Trobem des del sud del Rosselló, del Vallespir i fins a la Cerdanya francesa exemples d'individus, súbdits francesos que no vacil·laren a allistar-se a bàndols armats espanyols, carlins o liberals, i això malgrat que els estava legalment prohibit, sense una prèvia autorització estatal, la participació en un conflicte armat *estranjer*. Aquestes posicions individuals suggereixen que actuaven més per fer triomfar unes idees que per defensar unes posicions *nacionals*⁴ (en el sentit de l'Estat-nació, francès o espanyol) que es manifestarien amb força més tard, a la segona meitat del segle XIX⁵. De moment, en els fets que analitzem, veurem com gent de la Catalunya del Nord –aquí molts són de Cerdanya– s'impliquen personalment en el complot, per convicció o interès quan treballen com a *espies* dels poders francès i espanyol.

En aquest estudi, Andorra hi apareix al marge, ja que, bàsicament utilitzem fonts franceses (Perpinyà) i, a vegades, espanyoles (Puigcerdà)⁶. En aquests moviments d'activistes conspiradors, Andorra és sovint esmentada, ja que hi van aixoplugar-se, o perquè serveix d'enllaç entre França i el Principat de Catalunya. Però no podem dir res dels contactes que tenien a Andorra. Com que en tenien a la Cerdanya francesa, en primer lloc a la vall de Querol, i que els cerdans mantenien relacions de negocis amb Andorra, era inevitable que s'establiessin contactes, també en aquests assumptes polítics. El buidatge de fonts andorranes i ariegeses –que de moment no hem fet– potser complementarà el que suggerim i provem d'analitzar en aquest treball.

També veurem concretament que fou en aquests anys 1829-1830 que per primera vegada es van apropar per a una col·laboració tàctica en contra d'un enemic comú dos bàndols polítics de signe oposat, les extremes dreta i esquerra del moment, els Agraviats (o Malcontents) catalans i els liberals radicals, a cops republicans, també catalans. Una autora ja citada, Anna Maria Garcia i Rovira, remarca fa uns anys que fou en aquests anys que, per primera vegada, es van realitzar aquests apropament i aliança, quan fins ara era coneguda tal posició en un període posterior, al Principat de

4. Hem desenvolupat aquestes problemàtiques en una sèrie de publicacions, com per exemple, aquesta, recent: «Sant Llorenç de Cerdans, el Molí i el Castell, dos barris, dos temperaments» *Aïnes noves*, 2, Perpinyà: Premses Universitàries de Perpinyà, 2008, p. 89-102.

5. Això almenys per a França, ja que a Catalunya el catalanisme i la idea nacional catalana anirien arrelant de mica en mica per acabar imposant-se políticament a partir de principi del segle XX.

6. Es tracta bàsicament de la «Correspondència consolar i estrangera del fons del corregiment». Falta, però –i això s'ha de lamentar–, el lligall que correspon a l'any 1829. La «Correspondència de la capitania general» no pot substituir el fons precedent. Poca cosa s'hi troba en relació amb els fets estudiats aquí. Publiquem, però, tret d'aquest lligall, la foto d'un text escrit i firmat pel comte d'Espanya que fa al·lusió a l'intent d'assalt de Puigcerdà el 31 d'agost de 1829.

Catalunya durant la Guerra dels Matiners (1848-1848) o de manera idèntica a la Catalunya Nord, amb el partit carlorepblicà⁷ a final de la Monarquia de Juliol i a les primeres setmanes de la Segona República (1846-1848). Aquí, anem en el sentit de les conclusions d'aquesta autora. Si la Cerdanya francesa –la primera sobretot– i Andorra són al centre d'un *complot* que prefigura unes aliances polítiques que es concretitzaran prop de vint anys més tard tant a França com a Espanya, l'espai on actuaren els actors d'aquesta contesa és molt més dilatat: en el Pirineu català, va fins al Capcir, el Vallespir, el Ripollès i el Berguedà. També abasta el país de Foix. Però hi trobarem ramificacions a les ciutats del Migdia francès, de Marsella fins Pau, passant per Montpeller i Tolosa per acabar amb una punta fins a París.

Els confins de Cerdanya i Andorra els anys 1829 i 1830

A l'arxiu departamental dels Pirineus Orientals, en els quaderns de l'estat de la correspondència prefectoral –amb ministres, col·legues d'altres departaments, magistrats, *maires*, autoritats espanyoles militars i civils, còsols de França (a Barcelona) i d'Espanya (a Perpinyà)– trobem molts fets, relacionats dia rere dia, entre els quals molts estaven relacionats amb els afers de frontera. Les dues zones que sovintegen més en aquestes relacions epistolars solien ser el Vallespir i la Cerdanya. Andorra no hi surt sovint, almenys en els anys estudiats, que vam fer, per part nostra, d'un buidatge sistemàtic⁸. Per aquest motiu hem seleccionat aquí dos temes recurrents.

El primer concerneix un cabdill Agraviat i, en el futur, carlí, Joan Caballeria. Aquest és esmentat per Pere Anguera a la seva història de la Primera Guerra Carlina⁹. Es tracta de Joan Caballeria, un ripollès, segons aquest autor¹⁰. El 1829, la documentació esmenta les seves estades, rodant i en complots prop de la frontera, concretament a Andorra, la Cerdanya, i l'Arieja. Més ençà el trobarem a altres punts de la ratlla, més cap a l'est. Els homes del seu estil tenien molta mobilitat i trobaven en les seves àmplies xarxes de relacions els contactes idonis per continuar la seva *feina*. El seu cas és típic d'aquests "homes d'acció", uns intel·lectuals, homes gabinet, o homes de terreny al cap de partides, individus correcamins aptes a la tresquera pels relleus accidentats de la geografia pirinenca o prepirinenca.

Caballeria havia estat compromès en l'aixecament dels Agraviats o Malcontents, l'any 1827 durant el qual s'havia autograduat de coronel. També evocarem uns companys seus com ara Sebastià Josa i Tomàs Solà, compromesos també en contraban des

7. A la Catalunya del Nord (departament dels Pirineus Orientals), els republicans encapçalats per Francesc Aragó es varen aliar amb els legitimistes (també coneguts com a *carlins*) contra la Monarquia de Juliol al voltant d'un diari, *L'Indépendant des Pyrénées-Orientales*. Uns quants departaments del Migdia francès també conegueren aleshores apropaments d'aquest tipus. Vegeu GÉRARD BONET «L'Indépendant des Pyrénées-Orientales» *Histoire d'un journal, un journal dans l'histoire, 1846-1848*, L'Indépendant, Crédit Agricole des Pyrénées-Orientales, Perpinyà, 1987 i PETER MCPHEE *Les semailles de la République dans les Pyrénées-Orientales*. Perpinyà: Publications de l'Olivier, 1995.

8. Arxiu departamental dels Pirineus Orientals [d'ara endavant ADPO], 1 M 271 1 M 272. Bureau de Police de la Préfecture. Perpinyà, del gener de 1829 al febrer de 1830 inclòs.

9. ANGUERA, P. *Déu, rei i fam. El primer carlisme a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, 594 p.

10. ANGUERA op. cit., p. 97.

d'Andorra. Aquests partidaris de l'absolutisme s'havien aixecat en contra d'un poder que consideraven, malgrat la caiguda del govern constitucional del Trienni després de la intervenció francesa a la península. Consideraven que Ferran VII no podia actuar com a monarca absolut ja que era presoner dels "liberals". Confiaven més en el seu germà, l'infant Carles. La vinguda de Ferran VII a Catalunya el setembre de 1827 va significar la rendició dels Malcontents. El rei encarregà la repressió –que fou cruel i sagnant– al comte Carles d'Espanya¹¹. Aquesta repressió intensificà els exilis d'ex-Agraviats i de liberals radicals i fou a l'origen de nous complots i conspiracions en part localitzades a la frontera pirinenca.

Caballeria havia de ser un dels lluitadors carlins de la guerra de 1833-1840. Cap de partida amb el famós *Ros d'Eroles*, rebé ajuda el 1835 des de França per part del pretendent. Lluità sovint per les muntanyes de la vall de Camprodon i de la Garrotxa¹².

El segon és el del cabdill liberal Ramon Chandaró¹³ [*Xandaró*, *Xaudaró*] molt actiu també entre Cerdanya i Andorra al mateix moment i vigilat, per tant, per les autoritats de Perpinyà. Ramon Xaudaró i Fàbregas, nascut a Calaf el 1802, era conegut com el *Marat barceloní*. Notari, liberal radical, esdevingué un destacat dirigent del primer republicanisme peninsular. Serà reconegut com a refugiat polític als Pirineus Orientals sota la Monarquia de Juliol¹⁴ i, del 1831 al 1833, cobrarà, per a ell i la seva família, un "secours spécial de 3 fr. par jour"¹⁵. Tornarà a casa el 1833. Implicat en les *bullangues* barcelonines de 1835 i 1836, fou deportat a Cuba i després a la Corunya. Refugiat a València, participà al pronunciament frustrat de 1837 i fou executat poc després¹⁶. El 1829, abans de venir a la Cerdanya i a Andorra, s'estava a Montpeller, com també el coronel Miranda i el general Milans del Bosch, que participaran en els "complots" de 1829 a la frontera pirinenca.

Portè, l'Hospitalet, Andorra: un cabdill "agraviat" a la frontera (1829-1830)

A final de 1828, Joan Caballeria ja rondava per Cerdanya. Residia a Portè, a la vall de Querol¹⁷ (Cerdanya), que formava aleshores un municipi molt extens amb llargs límits

11. Francès d'origen (1775-1839), es deia Charles d'Espagnac. Emigrà a Espanya durant la Revolució Francesa. Pròxim a Ferran VII, jugà un paper important sota el seu regnat. Després de la derrota de l'aixecament dels Malcontents, fou capità general de Catalunya de 1827 a 1832 i reprimí tant els ultrareialistes com el liberals més radicals. Acabà lluitant entre les files carlines. Sempre cruel, fou assassinat a Organyà.

12. Per a la carrera de Caballeria, abans i després de 1829-1830, vegeu ANGUERA *op. cit.*, p. 63, 64, 189, 526.

13. Aquesta és l'ortografia del seu patrónim tal com la podem llegir a les nostres referències de l'ADPO (1 M 272). Però aquest es pot escriure també *Xandaro* i *Xaudaró*, com ho fan ANNA MARIA GARCIA i ROVIRA (*op. cit.*) i PERE ANGUERA (*op. cit.*).

14. Règim polític establert després de la revolució parisina del juliol de 1830 amb Lluís Felip d'Orleans com a "rei dels francesos" (i no de França). Substituí la monarquia de la Restauració (1815-1830).

15. ANGUERA *op. cit.*, p. 32.

16. ANGUERA *op. cit.*, p. 167-168. A la curta biografia seva publicada al *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països catalans* (dir. Maria Teresa MARTÍNEZ DE SAS; PELAI PAGÉS I BLANCH). Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, 1.482 p. [p. 1472], escrita per Rosa MONTURIOL I SABATÉ, el nom hi és escrit equivocadament, *Xauradó*.

17. El territori del municipi de la Vall de Querol aplegava el dels actuals municipis de la Tor de Querol, Porta i Portè. L'ajuntament o casa de la vall estava establerta al veïnat de Querol prop del castell medieval. Aquest municipi es va escindir entre el 1836 i el 1838.

amb les Valls d'Andorra. Informat per les autoritats espanyoles (corregiment de Puigcerdà) de la seva presència als confins franco-hispano-andorrans, el prefecte dels Pirineus Orientals el va fer arrestar el 28 de desembre de 1828, però va fer saber al governador de Puigcerdà que en refusava l'extradició i que n'informaria el ministre de l'Interior. Caballeria no va quedar-se gaire a les presons de Prada o de Perpinyà, ja que el 6 de gener de 1829 es trobava ben a prop de Portè, però al departament veí de l'Arieja¹⁸. Aquest mateix dia, el prefecte de Perpinyà escrivia al seu col·lega de Foix per tal de fer-li saber que Caballeria es trobava a l'Hospitalet, al vessant nord del Pimorent.¹⁹ El 16 de gener de 1829 encara s'estava a l'Hospitalet malgrat que el prefecte dels Pirineus Orientals faci al·lusió al seu recent arrest (28 de desembre), que "aura, je pense fait évanouir toute incertitude". En aquest mateix correu destinat al prefecte de l'Arieja, donava unes informacions interessants que feien al·lusió als moviments de Caballeria i dels seus amics que anaven també regularment a Andorra de la qual trobem una primera menció, cosa que significa que hi coneixia gent de confiança: "[...] la brigade de gendarmerie stationnée à Carol [Querol] avait ordre d'agir de concert avec celle de son département qui serait plus à portée de ce point de la frontière". Hi afegia, fent al·lusió a rumors ("bruits"): "Ils [les bruits] auront probablement pris naissance dans les passages fréquents (sic) de Carol en Andorre par l'Hospitalet, de Caballeria et des autres réfugiés qui se trouvaient avec lui."²⁰

Els seus amics proven de trobar-lo en el seu aixopluc cerdà on tenia còmplices. Fou el cas de Sebastià Josa [*Sebastian Josa* o *Sebastian José?*]. Refugiat del bàndol Agravat, hauria hagut d'anar-se'n de Perpinyà per instal·lar-se a la seva nova residència de Moulins (Allier). Tenia subsidi financer, passaport i itinerari obligat per anar-hi. Però preferí anar cap a la frontera cerdana a trobar Joan Caballeria, on va ser arrestat amb ell el 25 de gener²¹. La història de Tomàs Solà, l'altre amic de Caballeria, és més complicada, ja que es relaciona amb el contraban andorrà. Solà tenia 24 anys el 1830. Havia nascut al Pont de Rabentí, al municipi de Cercs (Berguedà).²² Havia estat arrestat una primera vegada a Oveja, poble de la Cerdanya francesa, gran nucli del comerç

18. ADPO, 1 M 271.

19. *Ibidem*.

20. *Ibidem*.

21. ADPO, 1 M 271, informe del prefecte dels Pirineus Orientals al ministre de l'Interior, 2 de febrer de 1829.

22. Arxiu comarcal de la Cerdanya (Puigcerdà) [d'ara endavant ACCe], correspondència consolar i francesa, carta del procurador del rei, Prada, al governador civil i militar de Puigcerdà, 19 d'abril de 1830, en què anuncia l'arrest, el 15 d'abril de 1830, de Tomàs Solà a Cortvassill (Vall de Querol) amb Joan Muxart, de 26 anys i de Portè, i Sicard de Maçanet de Cabrenys, (Alt Empordà, a la frontera amb el Vallespir). Encara un grup transfronterer amb un cerdà del cantó francès i dos espanyols, l'un del Berguedà, familiar d'Andorra, i l'altre de l'Albera empordanesa, enxampats a la Vall de Querol, a prop d'Andorra. Sicard (o Ricard) havia estat confinat a Bourges (Cher), i últimament Solà s'estava (confinat, suposadament) a l'île (sic), a Flandes –és a dir, Lille–. Una vegada més s'havia escapolit i es trobava a la Cerdanya! La presència d'un veí de Maçanet mostra la connexió entre les partides que rodaven per Agullana i Maçanet i l'Empordà –implicades, també, en el *complot*– i les que actuaven a la Cerdanya. D'altra banda, el 30 de maig de 1829, un refugiat espanyol va ser arrestat, després de violències, en una fonda de Portè el dia 15 d'aquell mes. El prefecte deia que aquest individu, del qual no dóna el nom, estava compromès amb "mauvais sujets de Porté" en el robatori amb violència contra el rector de les Llosses (ADPO, 2 M 271, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al procurador del rei a Prada).

fraudulent. La prefectura dels Pirineus Orientals li havia atorgat un passaport per a una residència obligada a la França interior, a Nevers (Nièvre). Però se'n va anar a Andorra, on va fer de contrabandista alhora que establia lligams amb els nuclis de refugiats Agraviats aglutinats al voltant de Caballeria. El 24 de desembre de 1828 feia part d'un grup de tres paquetaires que introduïen cotxinilla²³ a França des d'Andorra. Segons l'informe del prefecte de Perpinyà al ministre de l'Interior, sembla que els fets que esmenta passaren prop del port de Fra Miquel (o Envalira). Els tres homes "se perdiren dans les montagnes à la suite d'un fort ouragan de neige. L'un d'eux quitta les autres à l'Hospitalet, le second accablé de fatigue et de froid fut obligé de rester en route, et le troisième, Thomas Sola, arriva le lendemain à Espousouille²⁴, ayant les pieds et les mains gelés. Ses compagnons n'avaient pu le suivre (...) Thomas Sola s'étant un peu remis de sa fatigue et de ses souffrances était retourné à Carol [Querol]²⁵ et y a été arrêté".²⁶ Sortí de la presó i a la primavera ja trespava per les muntanyes amb uns individus de Querol amb qui va ser inculpat per haver robat diners al capellà de les Llosses. Havien estatcat el rector pels peus a sobre de la xemeneia i "ils poussaient sa tête au feu" perquè els digués on hi havia diners. Els querolans van pagar els deutes i van canviar or d'Espanya amb plata francesa. Solà, refugiat una altra vegada a l'Hospitalet, va ser arrestat al Pimorent amb 260 francs a sobre. El governador civil i militar de Puigcerdà en va reclamar l'extradició al prefecte dels Pirineus Orientals.²⁷ Encara la reclamava el febrer de 1830. El prefecte li contestà que l'1 d'agost de 1829 la gendarmeria l'havia dut a Lille (Nord) i que el febrer de 1830 es trobava desterrat a "un département du nord du royaume". Era considerat refugiat polític. El prefecte, per tant, va sotmetre el seu cas al ministre de l'Interior.²⁸ La història de Solà és una mostra més de com cauen uns individus de les guerrilles amb objectius polítics en la delinqüència i la criminalitat, passant pel contraban, socialment considerat més lícit. Sebastian Jose [o Josa] va ser arrestat a Portè el 24 o el 25²⁹ de gener amb Joan Caballeria a casa d'Agustí Garreta (àlies *Perruca*). Tots dos van anar a parar a les presons de Prada i després de Perpinyà. El company de Caballeria va ser dut per la gendarmeria a Moulins, lloc de residència obligada, on també es trobava el seu germà.³⁰ També Joan Caballeria va anar a parar a la presó de Perpinyà. El 19 de febrer de 1829, el prefecte

23. No sovinteja la menció d'aquest producte.

24. Es tracta d'Esposolla, poble del municipi de Fontrabiosa (Esposolla, al Capcir, a l'entrada de la vall del Galbe, que per la Portella d'Orlíu comunica amb el poble ariegès del mateix nom i la vila d'Acs). Remarquem la proesa d'un individu acostumat a trespasar.

25. Es tracta del municipi de la Vall de Querol i no del veïnat d'aquesta vall.

26. ADPO, 1 M 271, informe del prefecte (Perpinyà) al ministre de l'Interior, 2 de febrer de 1829. Es tracta d'un dels molts arrestos.

27. Es tracta de les Llosses, municipi del sud-oest del Ripollès, encara que el prefecte de Perpinyà situés aquest poble prop d'Urgell (ADPO, 1 M 271, informe al prefecte dels Pirineus Orientals al ministre de l'Interior, 9 de juny de 1829).

28. ADPO, 1 M 272, cartes del prefecte dels Pirineus Orientals al governador civil i militar de Puigcerdà i al ministre de l'Interior, 12 de febrer de 1830.

29. El prefecte dona dues dates diferents: el 24 (carta al governador de Puigcerdà, 16 de febrer de 1829) i el 25 de gener (carta al ministre de l'Interior, 2 de febrer de 1829).

30. ADPO, 1 M 271, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al governador de Puigcerdà, 16 de febrer de 1829.

assenyalava que reclamava a Jaume Erra (el *Nin*) de la Menera (Vallespir) el preu d'un cavall i dues eugues que li havia venuts i pels quals no havia cobrat el preu.³¹ Aquesta notícia és un indicador més de la mobilitat pirinenca i dels contactes variats d'un home com Caballeria, característiques que compartia amb molts homes d'acció i de terreny dels bàndols polítics que actuaven a la zona de la frontera pirinenca catalana.

Una altra vegada Caballeria sortí de la presó de Perpinyà. Al maig el trobem a Cerdanya i a Andorra organitzant un nou complot per tal de promoure una altra vegada una insurrecció a Espanya, aplegant a la vegada refugiats espanyols (catalans, per cert) i cerdans del cantó francès de la frontera. El prefecte de Perpinyà sempre vigilava atentament tots aquests moviments dels quals estem assabentats gràcies a la seva dilatada correspondència oficial.

El 15 de maig una carta del prefecte al capità de la gendarmeria de Perpinyà ens fa saber que van tenir lloc "conciliabules dans des métairies dépendant du hameau de Porté". Hi havia en aquestes reunions secretes molta gent que "ourdissent des complots": Malcontents, és clar, instal·lats no únicament a Porté, sinó també a Dorres, Oveja, Vallsabollera, Palau i la Guingueta d'Ix. Però també s'hi trobaven habitants de la Cerdanya francesa, ciutadans francesos dels quals no es dona els noms.³² Caballeria aviat se'n anà de Querol. Es dirigí cap a Tolosa.³³ De fet se sabia que els Agraviats i els liberals constitucionals radicals estudiaven les modalitats d'una acció comuna contra el règim de Ferran VII, representat a Catalunya per l'odiad i sagnant comte d'Espanya, que reprimia indiscriminadament els dos bàndols, fins ara del tot contraris. Aquesta unitat d'acció havia de fer-se mitjançant una organització comuna, la Société de l'Union. El prefecte assenyalava que els caps s'estaven a Montpeller, Nimes, Tolosa i Pau, on vivien quatre refugiats notables protagonistes d'aquesta *Union*.³⁴ Es pot suposar, considerant la cronologia, que Caballeria anava a una reunió de la societat. Es confirmava que a aquesta reunió s'hi havia enviat uns emissaris de Querol que anaven a buscar gent, entre els emigrats, per tal de "faire irruption en Cerdagne espagnole".³⁵ El prefecte era inquiet. Fins i tot no podia gaire confiar en les màximes notabilitats de la

31. ADPO, 1 M 271, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al sotsprefecte de Ceret, 19 de febrer de 1829.

32. ADPO, 1 M 271, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al capità de gendarmeria de Perpinyà, 15 de maig de 1829; íbidem, 17 de maig de 1829. Però en un altre informe del prefecte enviat al sotsprefecte de Prada el 21 de maig, el prefecte de Perpinyà assenyalava que Marsal [Martial] Ramonatxo àlies *Canturri* i Augustí Garreta, àlies *Perruca*, súbdits francesos, ciutadans de Querol, eren agents dels Agraviats.

33. ADPO, 1 M 271, carta del prefecte de Perpinyà al subdelegat de policia de Puigcerdà. Contestava amb una carta d'aquest enviada el 18.

34. ADPO, 1 M 271, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al prefecte dels Baixos Pirineus (Pau), 19 de maig de 1829. Una carta del controlador de les duanes de Saint-Gaudens (Alta Garona), del 13 de setembre de 1829, era acompanyada per un quadern i un passaport amb el nom de Josep Rovira. L'havien trobat uns pastors a l'estany del Lanós (Cerdanya francesa, municipi d'Angostrina, prop de Porté). Es parlava de nou de la Société de l'Union i dels contactes amb el general Milans del Bosch, constitucional, arrestat als Pirineus Orientals al juny amb Josep Rovira i del coronel Miranda, liberal exiliat a Montpeller. El prefecte donà les gràcies al controlador de Saint-Gaudens per la valuosa aportació al coneixement del complot (ADPO, 1 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al controlador de la duana de Saint-Gaudens, 26 de setembre de 1826. GARCIA I ROVIRA *op. cit.*, p. 84).

35. ADPO, 1 M 271, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al sotsprefecte de Prada, 21 de maig de 1821.

Cerdanya francesa. Deia que Batlle,³⁶ de la Guingueta, amb el qual s'havia entrevistat manifestava "tièdeur" en tractar d'aquests assumptes i que això li havia procurat decepció. Els notables cerdans, forçosament assabentats, no volien impedir el complot que s'estava organitzant entre Andorra i Cerdanya francesa. El 23 de maig, s'assenyalaven unes noves reunions conspiratives a Porta, Portè (vall de Querol) i l'Hospitalet (Arieja). Els refugiats i els seus còmplices locals comunicaven a través d'Andorra amb "des conjurés à l'intérieur de la province".³⁷ El prefecte considerava que la situació era greu i si reconeixia que els refugiats espanyols eren ajudats per gent del país afegia –cosa que s'ha de matisar– que s'imposaven per la intimidació, per no dir el terror, ja que "menacent les habitants de la Cerdagne du fer et du feu".³⁸ Per aquest motiu va fer gestions per tal d'obtenir que el general de la subdivisió de Perpinyà enviés una companyia d'infanteria a Porta i Portè, alhora que criticava el *maire* de la Guingueta, Joan Batlle, que tenia al seu servei refugiats "dont aucun ne devrait se trouver sur l'extrême frontière" i exigia que es controlés la documentació dels refugiats.³⁹

Potser, a través de la Société de l'Union, els Agraviats capitanejats per Caballeria havien d'ajuntar-se als liberals radicals a Andorra, on havien de formar una partida de 50 o 100 homes –segons les informacions– ben equipada i armada, amb bona organització i pressupost. Aquesta partida hauria de participar a l'assalt de Puigcerdà el 31 d'agost de 1829.⁴⁰ (Vegeu *infra*.)

Segons el prefecte dels Pirineus Orientals, Joan Caballeria havia estat designat per dirigir el moviment insurrecte. Hauria provat obtenir subsidis de la seva família de Ripoll, que no hauria volgut caure en un compromís perillós. Deia també que el capità general de Catalunya –és a dir, el comte d'Espanya– va provar d'enviar-li una carta, potser per intentar provar de persuadir-lo d'abandonar els seus projectes. Finalment va ser desterrat de França. Les autoritats franceses el van enviar al regne dels Països Baixos (que aleshores incloïa encara l'actual Bèlgica, independent el 1830). Va ser obligat d'anar-se'n a la frontera d'aquest regne seguint un itinerari obligat amb subsidis pel camí.⁴¹

Aviat, però, tornarà als seus territoris predilectes, la zona fronterera pirinenca i catalana. No sabem si va anar realment als Països Baixos i com va tornar clandestinament. A

36. No dona el nom de pila de Batlle. Pot ser Bartomeu Batlle (1742-1828) mort, però, el 9 d'octubre, o el seu fill Joan (1789-1851). Vegeu BALENT, A. «Notabilitat, política i frontera a la Guingueta d'Ix al segle XIX i a principi del XX. Bartomeu (1742-1828) i Joan (1789-1851) Batlle, Bonaventura Cot (1836-1922)». *Ceretania, Quaderns d'estudis cerdans*. Puigcerdà. La Guingueta, 2007, p. 195-233.

37. ADPO, 1 M 271, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al prefecte de l'Arieja, 23 de maig de 1829.

38. *Ibidem*.

39. ADPO, 1 M 271, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al sotsprefecte de Prada, 25 de maig de 1829. "Vu la tranquillité", va fer retirar les companyies d'infanteria de Querol, Oceja i Sant Llorenç de Cerdans (Vallespir) el 24 d'agost, i afegí que la presència de la companyia a Ceret era encara necessària perquè calia vigilar la partida de Maçanet de Cabrenys (ADPO, 2 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al general d'Arnault, 24 d'agost de 1829). Una setmana més tard, es produïa l'assalt de Puigcerdà!

40. GARCIA I ROVIRA *op. cit.*, p. 84-85.

41. ADPO, 1 M 271, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al ministre de l'Interior, 23 de juny de 1829.

l'agost ja era a la Catalunya del Nord i amb altres cabdills Agraviats o liberals (el general Milans del Bosch, Josep Rovira...), presents en el departament (es pot suposar que era a la Cerdanya) va ser assignat a residència a l'interior de França. Caballeria va ser dirigit en direcció a Nimes (Gard) i després, a Dijon (Côtes d'Or).⁴² Però aviat fugí i tornà al Pirineu, ja que el 23 de setembre el prefecte de Perpinyà interrogava el seu col·lega de Foix per saber si Caballeria estava empresonat a Foix (Arieja) amb un altre refugiat, Isidre Mani (o Many), que el mes d'agost, desterrat al mateix moment que Caballeria, hauria d'haver deixat el territori francès a Antibes.⁴³

Ramon Xaudaró fent complot a la ratlla del Pirineu

L'intent d'assalt contra Puigcerdà va tenir lloc a la nit del 31 d'agost de 1829. Va ser cosa sobretot dels liberals, ja que els caps majors, com Caballeria, dels Agraviats presents a la Cerdanya estaven allunyats de la comarca per les autoritats franceses. El *complot* organitzat pels dos bàndols es beneficiava, com sempre, de complicitats locals, ja que tenien contactes locals a Cerdanya, el Capcir i altres llocs de la Catalunya del Nord, la majoria ciutadans francesos.⁴⁴ Però hi participaren uns Agraviats que concretaren la unió entre les dues oposicions a Ferran VII. Hi havia uns 30 o 40 participants, si hom es refia del testimoni de Francesc Borrell, que va participar-hi i que va ser arrestat i detingut, amb d'altres, a la Cerdanya francesa al novembre.⁴⁵ Ramon Xaudaró (Xandaro o Chandaro, sota la ploma del prefecte de Perpinyà) hi participava i n'era un dels capitosts. S'havia traslladat a Sallagosa, on va viure a cal *maire* del municipi⁴⁶ i d'on va introduir-se en territori espanyol per tal de reclutar homes gràcies a un passaport atorgat pel prefecte de l'Erau.⁴⁷ Hem explicat més amunt que la partida venia d'Andorra. Fou prop de Llivia que reberen armes i municions –més endavant veurem com–. El cap més engrescat, però, era, segons Borrell, un tal Antoni Saez.⁴⁸ Rovira (Joaquim o Josep?)⁴⁹ i

42. ADPO, 1 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al ministre de l'Interior, 11 d'agost de 1829.

43. ADPO, 1 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al prefecte de l'Arieja, 23 de setembre de 1829. El prefecte de Perpinyà tenia notícies i demanava confirmació.

44. Barnedes, metge de Sant Feliu d'Avall (Rosselló), Roland de Puigvalador (Capcir), Bonarich d'Er (Cerdanya), Frexe de Morellàs (Vallespir) [proximitat d'aquest poble amb Maçanet de Cabrenys, a l'Alt Empordà, on el prefecte esmenta partides d'opositors al govern de Ferran VII, entre d'altres Andreu Quintà, "constitutionnel exalté", cap de partida. ADPO, 1 M 272, informe del prefecte de Perpinyà, 28 de novembre de 1829], Pujol, cirurgià a Puigcerdà, Pere [Pedro] Fossas, refugiat. Aquests varen anar a París per tal de preparar el complot, on van fer contactes (ADPO, 1 M 271, carta del prefecte dels Pirineus Orientals als sotsprefectes de Prada i de Ceret, i al capità de gendarmeria de Perpinyà). El prefecte havia rebut aquesta informació del comte d'Espanya (GARCIA I ROVIRA *op. cit.*, p. 84).

45. ADPO, 1 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al ministre de l'Interior, 25 de novembre de 1829.

46. Es tractava de Pere [Pierre] Oriol, *maire* del 1823 al 1826 i una altra vegada des del 8 de febrer de 1827 (Pierre CANTALOUBE *Saillagouse et la Cerdagne*. Sant Esteve: Les Presses Littéraires, 1998, p. 68). El 3 d'agost de 1829, el prefecte l'acusava de tenir relacions amistoses amb els refugiats espanyols, liberals com Xaudaró, i proposà la seva revocació al ministre de l'Interior. Mentrestant una broma de mal gust en contra d'una jove del municipi va ser instrumentalitzada per l'administració i provocà la seva dimissió el 9 d'agost (ADPO, 1 M 272, cartes del prefecte el ministre de l'Interior 3 i 10 d'agost de 1829). Amb el canvi de règim, Pere Oriol tornà a ser *maire*. Va ser designat *maire* el 26 de setembre de 1830 (CANTALOUBE *op. cit.*, p. 69).

47. GARCIA I ROVIRA *op. cit.*, p. 84. Montpeller era fins ara la seva residència.

48. Francisco Antoni Sáez i Jubert, segons altres dades. També hi havia entre els cabdills Agraviats de l'assalt de Puigcerdà un tal Ramon Brunet "de l'armée de la foi et tenant en dernier lieu du parti des agraviados" (GARCIA I ROVIRA *op. cit.*, p. 85).

49. Josep Rovira, detingut a Perpinyà el 30 de juny era "un des plus républicains sans culottes" (prefecte de Perpinyà citat per GARCIA I ROVIRA *op. cit.*, p. 84, nota 19).

Gombau⁵⁰ capitanejaven també aquest grup armat. Els capitostos estaven segurs del cop, ja que confiaven en la majoria de la població de la vila. Però les tropes de l'exèrcit els varen sorprendre i després d'un tiroteig els assaltants renunciaren i es varen refugiar a Andorra.⁵¹ Sabem també que la partida s'havia organitzat prèviament a cal Ramonatxo de la Guingueta⁵² (pare i fill), homes polifacètics que s'adaptaven a totes les conjuntures polítiques i tenien simpaties amb dirigents espanyols. Rafel Ramonatxo era considerat a la prefectura el 1831 "un espion du comte d'Espagne",⁵³ que disposava d'una àmplia xarxa d'informadors. Així, el 1829, Ramonatxo podia haver jugat un doble joc, ajudant els conjurats liberals i denunciant els seus projectes al capità general de Catalunya, cosa que podria explicar la derrota de l'assalt del 30 d'agost.

Amenaçats de ser arrestats pels francesos, Xaudaró, Gombau i Antoni Sáez s'escaparen a Tolosa en primer lloc i després a Montpeller. Tornaren a la Catalunya Nord, al Vallespir, foren arrestats a Ceret el 13 d'octubre i després detinguts a Perpinyà.⁵⁴ Potser volien establir lligams, ara, amb els liberals radicals de l'Alt Empordà, més particularment amb Andreu Quintà, suara esmentat. Però, mentrestant, Xaudaró havia passat per Andorra, a Soldeu, on, forçosament, tenia contactes. Amb un amic seu, Francisco Ribas, hi havia estat força actiu. Foren tropes espanyoles que els foragitaren d'Andorra i van obligar la partida *constitucional* vinguda a Andorra després del fracàs de l'assalt de Puigcerdà a entrar a l'Arieja on foren arrestats.⁵⁵ També s'esmentava la presència, amb ells, d'Escluz [José Escluz i Gómez].⁵⁶ Xaudaró, però, no es quedà a Perpinyà, ja que el 18 de gener de 1830 el prefecte dels Pirineus Orientals assenyalava que es trobava amb un altre refugiat, Francisco Ribot, a Marsella on estava vigilat. La seva dona, mentrestant, havia de ser alliberada de la presó de Perpinyà i anar-se'n a Marsella per retrobar el seu marit.⁵⁷

D'altres persones van ser detingudes després del fracàs de l'assalt de Puigcerdà, la majoria el novembre.

El 7 de novembre, el jove Jaume [Jacques] Sarret, de 14 o 15 anys, nadiu i veí d'Ur, a la Cerdanya francesa, va ser arrestat a Puigcerdà i detingut després a Barcelona

50. Probablement Manuel Gombau y Buil àlies l'Aragonès. Vegeu GARCIA I ROVIRA *op. cit.*, p. 85.

51. Una part del grup quedà, però, del costat de la Tor de Querol i de Portè. *Ibidem*, p. 85.

52. El tarannà de Josep Ramonatxo de la Guingueta el va pintar Peter Sahlins (PETER SAHLINS *Boundaries, the making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley: University of California Press, 1989, 351 p.). Però, l'any 1828 podria tractar-se més aviat del seu fill, Rafel [Raphaël], nascut el 1796, que les autoritats de Perpinyà confonien amb el pare en una notícia de consellers municipals elegits el 1831 [després del canvi de règim polític a França] on expliquen la suposada complicitat de Rafel amb Campoverde... el 1812, al moment de la invasió de la Cerdanya francesa pels espanyols, posició notable, aleshores, de Josep Ramonatxo! (ADPO, 3 M 146). Però a la correspondència prefectoral es parla de Bonaventura Ramonatxo de la Guingueta, que sembla el mateix personatge que Rafel (o un parent molt pròxim).

53. ADPO, 3 M 148.

54. GARCIA I ROVIRA *op. cit.*, p. 85.

55. ADPO, 1 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al prefecte de l'Arieja, 23 de setembre de 1829. El prefecte de Perpinyà utilitza el condicional parlant de la detenció a Foix.

56. ADPO, 1 M 272, cartes del prefecte de Perpinyà, 7 i 8 de desembre de 1829 i GARCIA I ROVIRA *op. cit.*, p. 85.

57. ADPO, 1 M 272, cartes del prefecte dels Pirineus Orientals al procurador del rei de Prada, 18 de gener de 1830 i 22 de gener de 1830.

perquè hauria guiat la partida liberal de Xandaró constituïda a Andorra, reagrupada a la Guingueta i que integrava revolucionaris espanyols i francesos de la comarca. Sembla que el jove d'Ur hauria anat a buscar els assaltants a can Ramonatxo i després els va dur al prat del terme de Llivia on estaven amagades les armes abans d'iniciar el camí de Puigcerdà. El prefecte de Perpinyà escrigué al comte d'Espanya per tal que alliberés el jove Sarret, de la culpabilitat del qual dubtava. Sarret va ser alliberat a final de desembre de 1829 pels volts de Nadal.⁵⁸

El 23 de novembre, dos dels assaltants del 30 d'agost, Thomas [Tomàs] Bataille [Batal·la] i François [(Francesc (Francisco)) Borrell –que donà informacions detallades–, van ser arrestats i detinguts a la presó de Perpinyà.⁵⁹

La dona de Xaudaró, venint de Prada, va residir durant un temps a casa de Merlat, *maire* de Vilanova de les Escaldes, on rebia refugiats. El novembre de 1829, després dels arrestos d'insurrectes liberals, el prefecte la va fer detenir a Perpinyà, ja que no volia tornar a Espanya ni tampoc a l'*interior* de França i volia quedar-se a Perpinyà.⁶⁰ Va demanar la clau del seu bagul al Sr. Merlat, de les Escaldes [de Cerdanya], *maire* de Vilanova. El 22 de febrer de 1830, estava a punt d'anar-se'n a Marsella, on residia de moment el seu marit. El prefecte havia obtingut de Merlat la restitució del seu bagul, que conservava com a fiança, ja que li devia diners que corresponien a la seva estada a la Cerdanya. També es proposava enviar-la a Marsella on havia de reunir-se amb el seu marit.⁶¹ El que preocupava el prefecte era la correspondència de la dona Xaudaró i que podia trobar-se en el bagul. Per això les pressions que va fer sobre en Merlat de les Escaldes. La instrucció del procés de Prada anava endavant. De mica en mica, els acusats de "l'attentat contre Puigcerda", espanyols i francesos, fet que confirmava el caràcter *nacional* mixt del bàndol, estaven engarjolats a Prada. Faltava la confirmació de la presència dels indispensables testimonis. Dos d'ells, ciutadans francesos, es negaven participar als debats del tribunal. L'un, Marsal [Martial] Ramonatxo àlies *Canturri*, de Porta, havia aixoplugat els conjurats (vegeu més amunt). El subdelegat general de policia de Barcelona li havia enviat, el 9 d'agost, una carta en què el prefecte de Perpinyà, després de la certificació, havia comunicat al ministre de l'Interior i al procurador del rei de Prada. De moment no hem tingut coneixement del contingut d'aquest document.⁶² Podem, però, suposar que *Canturri* actuà, potser, com a agent del comte d'Espanya, que el protegia i li impedia venir a testificar a Prada. També tenia en la seva possessió una segona carta del secretari del subdelegat general.⁶³ D'altra banda, *Canturri* es trobava a final de novembre de 1829 a la presó de Prada amb els

58. ADPO, 1 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al comte d'Espanya, capità general de Catalunya, 6 de novembre de 1829; carta del mateix al ministre de l'Interior, 7 de novembre de 1829; *Ibidem*, 26 de desembre de 1829.

59. ADPO, 1 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al procurador del rei de Perpinyà, 23 de novembre de 1829.

60. ADPO, 1 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al ministre de l'Interior, 18 de novembre de 1829.

61. ADPO, 1 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al procurador del rei a Prada, 22 de gener de 1830.

62. Vista la urgència de la redacció d'aquest treball no hem tingut temps de fer el buidatge del lligall de la instrucció del judici, on deu haver anat a parar aquesta carta. (Sèrie U dels ADPO.)

63. ADPO, 1 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al ministre de l'Interior, 2 de febrer de 1830.

germans Ribó Gil de Porté⁶⁴ per un expedient criminal.⁶⁵ Ell també, com l'altre Ramonatxo,⁶⁶ de la Guingueta, que treballava també, sembla, a compte del capità general de Catalunya.⁶⁷ D'una certa manera aquests dos individus tenien la responsabilitat del fracàs de l'acció del 30 d'agost i de la posterior detenció dels culpables. No podien, però, cremar-se anant a Prada, i els seus valedors barcelonins sempre els protegien. A la justícia francesa li era difícil jutjar un crim ocorregut en el territori d'un estat estranger, encara que la preparació s'hagués fet a França (i a Andorra, però d'això se'n parla ben poc en aquesta correspondència). A més de la participació dels Ramonatxo de Porta i de la Guingueta, el procurador de Prada desitjava la de puigcerdanesos, ciutadans espanyols. Però per a això calia la prèvia autorització del comte d'Espanya. Era el que l'*alcalde mayor* de Puigcerdà, Matuta, havia contestat al procurador de Prada i que havia escrit al prefecte el 26 de novembre de 1829. Sense la presència dels testimonis, el procés era difícil, per no dir impossible.⁶⁸ El prefecte donà, però, la llista dels espanyols que el procurador volia que compareguessin a Prada.⁶⁹

Amb tot això, podem entreveure una problemàtica que es concretarà divuit anys més tard, el 1846, amb el procés dels Trabucaires de Perpinyà, quan es jutjaren a França uns fets criminals ocorreguts a l'Estat veí amb uns culpables arrestats en territori francès, al Vallespir.⁷⁰ El 1829, a Puigcerdà no es tractà d'un crim de dret comú –perpetrat, com el de 1845 a la Garrotxa, per uns homes que havien participat a la primera carlinada: l'acció guerrillera amb motivacions polítiques havia degenerat, com solia i sol passar amb moltes guerrilles dels segles XIX i XX– però d'una acció armada insurrecta de caràcter purament polític. França, però, substituï Espanya en l'acció de la justícia. Això ho intentava ja amb el projecte de procés a Prada el 1830. No podia, però, obligar la gent a venir testificar al tribunal de Prada per fets que eren de la competència jurisdiccional espanyola.

64. En un estudi nostre, hem esmentat el pare i els fills Ribó Gil, de Porté, així com Marcial Ramonatxo *Canturri* de Porta. Els germans Ribó van participar en un atracament a la carretera neutral de Llúvia el 12 d'abril de 1832 amb *Batailla*, un refugiat espanyol, potser un dels Batalla de la contesa de 1829 (ANDREU BALENT "Atracament al camí neutral de Llúvia (1832)". *Setzè quadern d'informació municipal de Llúvia*. Llúvia, 2007, p. 151-158).

65. ADPO, 2 M 272, carta dels prefecte dels Pirineus Orientals al mariscal de camp, cap de la subdivisió militar de Perpinyà, 25 de novembre de 1829.

66. Que hem identificat com a *Rafel* (vegeu més amunt) i que documents prefectorals designen com a *Bonaventura*. Sembla que es tracta de la mateixa persona o d'un parent molt pròxim. En aquest cas, no hem disposat de temps per fer les verificacions d'estat civil.

67. Potser després del fracàs del 31 d'agost, volien també pactar amb ell, denunciant Antoni Sáez i altres participants de l'assalt de Puigcerdà a canvi de 16.000 francs i... de la llibertat de negoci entre la Vall de Querol i la resta de la Cerdanya francesa amb el Principat de Catalunya. Xaudaró també hauria participat en l'elaboració d'aquest pacte amb el comte d'Espanya a canvi de l'amnistia dels insurrectes i de la possibilitat de tornar a casa. (GARCIA I ROVIRA *op. cit.*, p. 85). Queden obertes les dues hipòtesis.

68. ADPO, 1 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al ministre de l'Interior, 2 de febrer de 1830.

69. ADPO, 2 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al capità general de Catalunya, 12 de febrer de 1830. S'havien convocat a Prada dos soldats del regiment de caçadors del rei núm. 1 de Puigcerdà, entre els quals el sergent *Emmanuel Vázquez*; l'*alcalde mayor* de Puigcerdà Matuta; Solenlloch, de Llúvia; Samsó, cap de la duana de Puigcerdà; Escloz, secretari del subdelegat principal de policia de Catalunya; Florensa, hisendat de Puigcerdà, i Josep Suñer, prevere a Villobent.

70. MIRÓ I SOLÀ, LL. *L'alba dels matiners. El procés dels trabucaires Perpinyà, 1845-1846*. Cata-roja. Barcelona: Editorial Afers, 2008, 302 p.

Les complicitats a l'Estat francès

Ja hem donat mostres d'aquestes complicitats, a Querol, a Sallagosa, a Er, i d'altres llocs de la geografia nord-catalana. El que podem dir és que la presència de refugiats contribuïa de mica en mica a l'estructuració de corrents polítics al voltant de *corpus* ideològics tipificats que retrobem a banda i banda de la frontera. La Cerdanya, allunyada de les grans ciutats (Perpinyà, Tolosa, Barcelona), més permeables a les influències de França endins –encara que els cerdans viatjaven prou per raons de negoci de tota mena, des dels *mitjaires* fins als *tonedors* i els traficants del contraban gros i menut– era, amb les guerres civils espanyoles i del vaivé constant dels refugiats de tots els bàndols, en contacte amb les idees i molts es comprometien quan volien anar més enllà del simple aprofitament del pas d'aquests forasters, la majoria dels quals eren d'altra banda catalans i amb els quals podien discutir i identificar-se, tenint en compte, és clar, les seves inclinacions i els seus interessos. Uns –la majoria– podien decantar-se cap al liberalisme moderat, com ho feren els cerdans espanyols començant pels de Puigcerdà; d'altres –una minoria– cap al carlisme. El 1829, però, els dos bàndols s'aliaren i molts cerdans del cantó francès es retrobaren amb els refugiats de la Société pour l'Union, compromesos en el mateix *complot*.

A la Cerdanya, delinqüència i política podien conuiu. Ja hem asenyalat el cas dels germans Ribo de Portè i el de Ramonatxo, àlies *Canturri*. No cal oblidar Marsal [Martial] Garreta àlies *Perruca*, condemnat per contumàcia per intent d'homicidi als treballs forçats. Aquest s'instaurà cap a una partida de 40 homes, francesos –entre els quals el fill de Ramonatxo *Canturri* engarjolat a Prada!– i espanyols refugiats. La presència de l'exèrcit l'estiu de 1829 a Querol era en part motivada per la seva actuació. La nit del 15 al 16 d'agost anaren a Porta i van disparar amb els seus fusells durant la nit pels carrers del poble. Van renovar aquesta actuació les nits següents, disparant fins i tot prop de la duana. El prefecte assenyalava que *Perruca* es disfressava de polític per tal de continuar la seva activitat delinqüent i, potser, criminal. Pensava també que la gendarmeria de Querol era culpable en no intervenir per tal de fer aturar aquesta actuació. També el prefecte notava que *Perruca* i els seus homes no molestaven la gent del poble.⁷¹ Però malgrat la presència d'un destacament de soldats a Portè, *Perruca* tornava a casa seva i el prefecte escrivia al Sr. Le Vaillant que comandava aquesta tropa per exigir-li el seu arrest.⁷² Sembla que fugí a Andorra i després a Espanya. El 3 de març de 1830, encara, el procurador de Prada escrivia al governador civil militar de Puigcerdà per tal de reclamar el seu arrest i extradició.⁷³ Tot això s'ha de relacionar amb el descobriment, a l'*Hostal de més Amunt*, prop del veïnat de Querol,

71. ADPO, 1 M 172, cartes del prefecte dels Pirineus Orientals al general comandant la subdivisió militar de Perpinyà, 19 de setembre de 1829; al comandant de la gendarmeria de Perpinyà, 19 de setembre de 1829, i al mariscal de camp, comandant de la subdivisió militar de Perpinyà, 23 de setembre de 1829.

72. ADPO, 1 M 272, carta al comandant del destacament militar a Portè, 16 d'octubre de 1829. Ja havia tornat l'exèrcit a la Vall de Querol!

73. ACCe, carta del procurador del rei a Prada al governador civil i militar a Puigcerdà, 19 d'abril de 1830.

d'uns fardos preparats per al transport on es van trobar 900 uniformes francesos i 300 fusells francesos nous.⁷⁴

Hom pot pensar que, potser, estaven destinats a les partides que, deixant el territori francès s'havien refugiat a Andorra, prop de Soldeu a les quals suava hem fet al·lusió i al mig de les quals es trobava un home com Xaudaró. El 3 de març de 1830, el *maire* de les Cabannes (Arieja) escrivia al governador civil i militar de Puigcerdà. L'informava de notícies que li havien estat proporcionades per un sabater oriünd de Torà de Riubregós que vivia al seu poble, Jaume [Jacques] Villa. Aquest home tornava d'Andorra, on vivia la seva mare, i va topar amb una partida d'insurrectes espanyols anomenats *carlins*, amb presència de francesos. El *maire* assenyalava al governador que el correu que li envia Villa des de la Tor de Querol, on estava de passada, era digne de fe.⁷⁵ Aquest fet coincideix amb el que hem relatat més amunt sobre la fugida de Xaudaró. Els querolans tenien contactes, i complicitats, amb els andorrans. Venien ferro de la mena de Pimorent que explotaren durant temps per alimentar la farga del riu Madriu.⁷⁶ Feien altres negocis, de contraban sobretot, amb els andorrans.⁷⁷ La conjuminació d'activitats fraudulentas amb l'activisme polític més o menys empès per conviccions també era possible, fent costat a una adhesió profunda a uns idearis polítics que podem detectar en molts dels individus francesos o espanyols esmentats al llarg d'aquest estudi. Una cosa era segura. Encara que es tractés d'una temptativa prematura emesa per un pur voluntarisme d'estil romàntic, que només podia fracassar, l'assalt de Puigcerdà estava justificat per les simpaties conegudes de la població de la vila, que també va poder manifestar-se. La correspondència prefectoral que hem àmpliament citat parla també de les accions de dos suposats liberals puigcerdanesos, Florenza [Antoni Florensa] i Josep Badia.⁷⁸ Puigcerdà sempre estarà del bàndol liberal durant les carlinades del segle XIX.

I els andorrans?

La societat andorrana no podia quedar, tampoc, apartada dels corrents d'idearis contraris i variats que portaven els individus, espanyols o francesos,⁷⁹ que penetraven en el seu territori per organitzar-se o escapar-se de la persecució de les forces que

74. ADPO, 1 M 272, carta del prefecte dels Pirineus Orientals al comandant de la gendarmeria de Perpinyà, 21 de setembre de 1829.

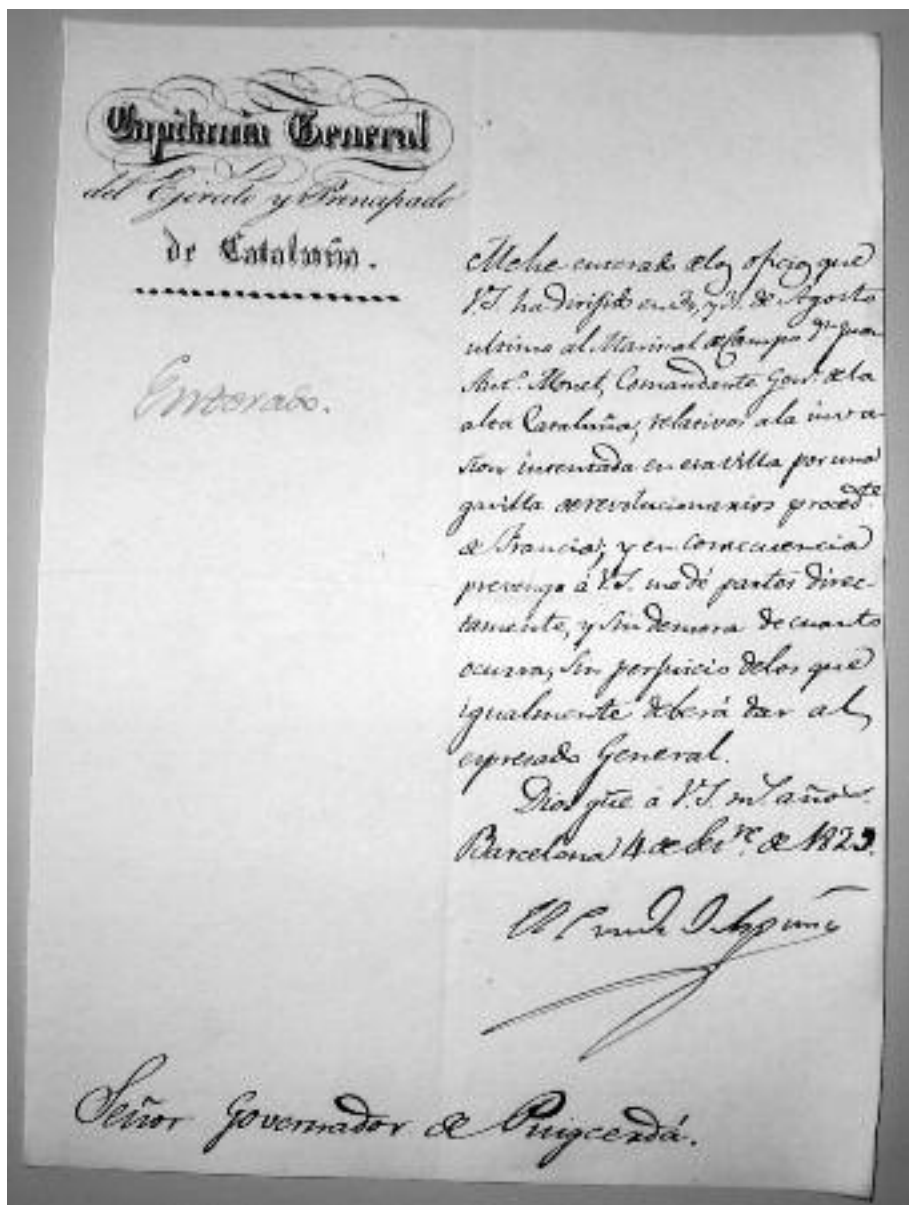
75. ACCe, correspondència consolar i estrangera, carta del *maire* de les Cabannes al governador civil i militar de Puigcerdà, 3 de març de 1830.

76. BALENT, A. "La mine de fer de Puymorens (Cerdagne): conflits de propriété et d'usage (XVIIe - XIXe siècles)". Aymat CATAFAU (dir.), "Les ressources naturelles de Pyrénées du Moyen Âge à l'Époque moderne. Exploitation, gestion, appropriation". Actes del Congrès International Resopyr. Font-Romeu, 8-9-10 novembre 2002. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 2005, p. 423-451.

77. Vegeu BALENT, A. "James Erskine Murray i la seva visió de les valls de Querol i d'Andorra l'any 1835". *Muntanya*, 860. Barcelona, 2005, p. 28-35.

78. Ambdós *constitucionals* i ficats en el complot. Foren inculpats pels francesos per fabricació de falsa moneda francesa i detinguts. El gener de 1830 estava previst que Badia havia de passar per la Cour d'Assises [Audiència] (ADPO, 1 M 272, moltes cartes del prefecte de Perpinyà, 1829-1830 entre les quals les del 16 de desembre de 1829 i del 18 de gener de 1830).

79. Deixem de banda els viatgers *estrangers* vinguts de l'exterior de l'àrea pirinenca o catalana, com per exemple Erskine Murray el 1835.

Carta del comte d'Espanya al governador civil i militar de Puigcerdà després del fracàs de l'assalt de Puigcerdà per una partida liberal i carlina, el 31 d'agost de 1829. (Arxiu comarcal de la Cerdanya, Puigcerdà, correspondència de la capitania general)

combatien i que els podien derrotar. Era el cas, precisament, dels fets de 1829-1830, anunciadors de futurs trasbalsos que acabarien per fer-la moure en profunditat. La *revolució* del principi dels anys 1880 era la perspectiva que esperava els andorrans. L'economia, també, canviaria durant el segle XIX, i faria trontollar els pilars tradicionals, la ramaderia i la siderúrgia. Les idees polítiques, representacions de la nova realitat, forçosament estaven relacionades amb aquesta inclusió en el nou món que es perfilava. Els *pre-carlins* de 1829 volien impedir o frenar aquesta evolució. Trobaren partidaris a Andorra. Els liberals radicals desitjaven els canvis per al futur que portava la modernitat. També acabarien per tenir uns simpatitzants.

La insurrecció després del fracàs de l'intent de Puigcerdà

L'esforç es portà cap a l'est, al Rosselló i a l'Empordà. Hem assenyalat l'empenta de les partides de Maçanet de Cabrenys i d'Agullana. El 19 d'octubre els insurrectes entraren a Agullana i la Jonquera. Brunet,⁸⁰ que havia participat a l'assalt de Puigcerdà, era de l'expedició comandada pel coronel Baiges (també implicat a la contesa andorrano-cerdana) a la qual participaven rossellonesos. Derrotats pel l'exèrcit reial, foren desarmats pels soldats francesos a Morellàs (Vallespir). El 23 d'octubre, encara, una altra columna insurrecta entrà a Setcases (Ripollès, vall de Camprodon). La cosa també fracassà, ja que per Núria no encontraren els homes que havien d'ajuntar-se amb ells i, per aquest motiu tornaren entrar al territori francès, a la Cerdanya, pel coll de Finestrelles. Passaren per pobles de la Cerdanya francesa, toparen amb els mossos d'esquadra a Llúvia i anaren a parar a Fontromeu el 26 d'octubre. A la Cerdanya francesa van ser rebuts amb simpatia, fins i tot per part d'autoritats locals. La participació de rossellonesos després de ciutadans de la Cerdanya francesa als intents insurrectes pirinencs de 1829 confirma la nostra visió del procés de politització a la zona fronterera que es va fer la primera meitat del segle XIX sense tenir en compte els estats, però, això segur, en funció de les simpaties per idearis.

Cloenda

El que no s'havia remarcat fins ara és l'aspecte nou del moviment de 1829 que, per primera vegada, consagrà l'aliança tàctica, per aquest motiu sense esdevenidor, dels dos bàndols més oposats en contra dels *centres*, fins i tot si un, ben moderat, estava representat per Ferran VII o la monarquia *ultra* de Carles X (1824-1830).

Un liberalisme més combatiu havia de triomfar aviat, a França, amb la revolució de juliol de 1830, i a Espanya amb la mort de Ferran VII, el setembre de 1833. Però de seguida començà la Primera Guerra carlina. Aviat, també, els liberals «burgesos» estarien despassats pels republicans (Xaudaró ja n'era el 1829!) i aquests pels socialistes que veurem actuar, ja, a les dècades de 1850-1870.

80. Si aquest Brunet era el d'Agullana, era un carlí conegut, de fa temps, de Caballeria i d'un altre cabdill, Saperes, el *Caragol* (ANGUERA, op. cit., p. 63)., i, també, la nota 48 d'aquest article, que parla de Ramon Brunet.